Öreskrifter. N:o 33.

Från Pultava till Bender.

Historisk teckning

af

Julius Mankell.



STOCKHOLM.

ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Pris: 25 öre.



Öfvergången af Dniepern.

FRÅN PULTAVA TILL BENDER.

HISTORISK TECKNING

AF

JULIUS MANKELL.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

STOCKHOLM.
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI, 1868.

Från Pultawa till Bender.

Historisk teckning af *Julius Mankell* *).



Slagfältet vid Pultawa.

I.

Atertåget.

Måndagen den 28 Juni 1709 kastade eftermiddagssolen sina glödande strålar öfver Ukrajnes qvalmiga och förbrända slätter samt på de fält vester om staden Pultawa,

*) Se "Carl XII vid Pultawa" i årgången 1863 af Svea.

dit Carl XII:s armé, efter det misslyckade anfallet på den ryske czarens flerdubbelt öfverlägsna och väl förskansade styrka, dragit sig tillbaka. Angreppet hade blifvit afslaget; infanteriet hade blifvit dödadt, såradt, tillfångataget eller skingradt; kavalleriet hade råkat i oordning, men likväl till större delen lyckats rädda sig och var nu nästan återsamladt vid trossen; derstädes stod äfven artilleriet, som ej blifvit medtaget i slagtningen af brist på ammunition. Visserligen var folket mycket nedslaget, fastän kanhända lika mycket af hunger, trötthet och misstroende till ledningen, sedan konungen före slaget blifvit sårad, som öfver stridens olyckliga utgång. Men ryssarne förföljde icke samt vågade sig ej fram genom den skog, som åtskiljde slagfältet från svenska arméns dåvarande ståndpunkt.

I sjelfva verket hade man således frihet att vända sig, åt hvilken sida man ville, utom den, der fienden stod. Ettdera kunde man draga sig vesterut och i grannskapet af Perejeslaw eller Kiew öfverskrida Dniepern samt genom Wolhynien söka förening med konung Stanislai och Crassows arméer i vestra Pohlen. Eller också kunde man gå i sydvestlig rigtning till det vänskapligt sinnade Turkiet och vid Perevoloczna — det vanliga öfverfartsstället till nämnde land, vid Worsklas mynning — öfverskrida Dniepern samt sedan genom de öde stepperna mellan nämnde flod och Bug söka uppnå de närmaste turkiska fästningarne Otschakow eller Bender. Slutligen kunde man gå öfver Worskla och i sydlig rigtning genom stepperna öster om Dniepern söka en tillflygt bakom Perekops oöfverstigliga vallar hos den af sultanen beroende khanen af Krim.

Den första utvägen, som långt före slaget vid Pultawa blifvit påyrkad af Carl XII:s förtrogne, hade otvifvelaktigt varit den klokaste, emedan konungen derigenom återställt den omedelbara förbindelsen med Pohlen och sina egna länder. Den andra och tredje hvilade deremot på ett ovisst



Karta öfver en del af södra Ryssland.

hopp att kunna indraga turkarne och deras lydfolk i kriget. För såväl den första som andra utvägen var emellertid nödvändigt att uppehålla fienden så länge eller åtminstone vinna så stort försprång, att man hann slå en bro öfver Dniepern eller uppsöka något under den starka sommartorkan gångbart vad; den tredje var i detta hänseende lättast, emedan Worskla på flera ställen kunde öfvervadas. Både den andra och tredje utvägen underlättades derigenom, att längst med Worsklas högra (vestra) strand voro uppställde åtskilliga små posteringar, nemligen vid Nova Senszary 400 dragoner under öfverstlöjtnant Trautvetter (Mejerfelts reg:te), vid Bjeliki 300 dragoner under öfv.-löjtnant Funk, vid Kobyljaki 200 fotgängare (af Södermanlands reg:te) under

öfv.-löjtnant Silfversparre och vid Sokolkow 300 ryttare (halfva lifreg:tet) under öfv.-löjtnant Silfverhjelm.

Fastän Carl XII efter återkomsten till trossen med hjeltemodig likgiltighet fördrog plågorna af sitt sår, så synes likväl feberns hetta och bristen på hvila hafva fördunklat hans tankegång. Han frågade beständigt efter sina förtrogne, Piper och Rhensköld, ehuru man upprepade gånger underrättade honom, att de voro fångne eller dödade; och fastän han sällan följde deras råd, hade han likväl fått en vana att inhämta dem, som isynnerhet under hans nuvarande sorgliga belägenhet gjorde honom nästan oförmögen att fatta ett beslut.

Fåfängt rådde honom derföre general Lewenhaupt, nu den nästkommenderande, att, liksom han sjelf gjort efter slaget vid Liesna, uppbränna eller lemna qvar all tross, som vore hinderlig för arméns snabba återtåg, samt derefter göra det fåtaliga återstående infanteriet beridet och utdela så mycket lifsmedel och ammunition, som hvar och en kunde föra på sin häst, och skyndsamt begifva sig å väg. Detta råd var så mycket klokare, som man, hvilken väg än toges, *hastigt* måste genomskrida de vidsträckta, förstörda och öde landsträckor, som skiljde armén från målet och icke lemnade något medel till underhåll, hvilket återigen blefve omöjligt, om man medförde en tyngande tross.

Emellertid svarade konungen på Lewenhaupts enträgna föreställningar blott: "hvar skola då styckena och artilleriet blifva?" Fastän ingen ammunition fanns att skjuta med, ville han heldre vedervåga arméns säkerhet, än lemna fienden några trofeer. Eller hyste han kanhända motvilja att följa en mans råd, som han kände sig hafva behandlat med orättvisa, då han låtit honom lefva i ett slags onåd, fastän han sjelf varit orsaken till hans olycka?

Hurusomhelst, så gaf konungen efter en långvarig tystnad befallning, att armén skulle sätta sig i marsch till Nova

Senszary, utan att likväl det ringaste låta förmärka, hvart han vidare ämnade taga vägen. Åt Lewenhaupt nämndes ingenting. Klockan omkring 4 e. m. anträddes återtåget. Först marscherade artilleriet under öfv.-löjtnant Rappe, betäckt af det öfverblifna fotfolket under öfverste Cronman. Derefter följde infanteriets och sedan kavalleriets tross, ledd af arméns generalqvartermästare, den skicklige och kunnige öfverste Gyllenkrook. Sist kom rytteriet under den tappre generalmajor Creutz, jemte hvilket den sårade konungen, i sällskap med den likaledes sårade öfversten vid lifdrabanterna, Carl Hård, åkte i en liten kalesch, tillhörig preussiske residenten Sittman. Eftertruppen utgjordes af några rytteriregementen under generalmajor Kruses befäl.

Sålunda fortgick tåget öfver flera svåra defileer hela aftonen och större delen af natten. Inga ordres gåfvos vidare, i följd hvaraf snart, isynnerhet bland trossen, en allmän förvirring uppkom, hvilken vid mörkrets inbrott ökades i högsta möjliga grad. Ingen tänkte på något annat än rädda sig sjelf. Lyckligtvis hade fienden ej utsändt en enda kossackhop att förfölja.

Genom den rigtning marschen erhöll, syntes tydligen, att konungen öfvergifvit tanken på ett tåg till Wolhynien, hvilket skulle sett ut som ett återtåg, då deremot tåget till Turkiet eller Krim möjligtvis kunde få gälla såsom en strategisk sidomarsch. Emellertid var det nödvändigt att bestämma sig för den ena eller andra af sistnämnde båda utvägar; ty skulle Dniepern öfverskridas, så måste man i god tid försäkra sig, om derför fanns några bromaterialier eller åtminstone ett vad; och i båda fallen var nödvändigt att en viss tid uppehålla fienden på temligt afstånd från floden, så att man i motsatt fall skulle hinna att öfvergå Worskla.

Ingen visste likväl, hvart det bar af eller hvad vidare skulle ske. Då Lewenhaupt fått veta, att marschen skulle tagas till Nova Senszary, trodde han konungens mening

vara att derstädes gå öfver Worskla samt sedan tåga till Krim. Och då Gyllenkrook sent på aftonen inställde sig vid konungens vagn, för att redogöra för trossens marsch, samt frågade, hvart han vidare skulle taga vägen, då han kommit till Bjeliki, svarade konungen: "när vi först komma till Funken, få vi se oss om vidare!"

Klockan 11 på aftonen anlände Gyllenkrook till Nova Senszary, som ligger närmare 3 svenska mil från Pultawa, samt bad genast öfv.-löjtnant Trautvetter sända efter öfverstlöjtnant Funk, för att genom honom få kännedom om vägarne; alldeles uttröttad lade han sig på en bänk att sofva.

Före dagningen ankom äfven konungen med sitt följe; han var så fysiskt och moraliskt tillintetgjord, att han halfsofvande måste bäras till sin bädd, der han, sedan såret blifvit förbundet, genast djupt insomnade. Gyllenkrook, Hård och hofintendenten Düben lade sig på golfvet i samma stuga. Lewenhaupt dröjde länge inne, för att om möjligt få några befallningar för morgondagen; men då intet hördes af, gick han ut ur det qvalmiga kyffet och lade sig på gården med litet hö under sig; åt sin dräng gaf han befallning att noga höra efter, om han efterfrågades.

I gryningen kom slutligen gen.-major Creutz med trupperna till Nova Senszary samt rastade derstädes. Men trossen fortsatte mestadels marschen till Bjeliki.

Sedan dagern inbrutit på morgonen den 29 Juni, väckte Düben Hård och Gyllenkrook med den underrättelsen, att fiendens trupper låto se sig. Man beslöt derefter väcka konungen, hvilket Düben gjorde med de orden: "fienden låter se sig; om eders majestät vill, så måste vi vidare gå fort." Konungen svarade halfsofvande: "Ja, ja, gå som J vill Düben." Hård frågade derefter Gyllenkrook: "Om det var långt till öfv.-löjtnant Funk. Den sednare svarade då: "En mil allenast," hvarpå Hård återtog: "vi

vilja gå dit." Gyllenkrook omnämnde då, att han efterskickat Funk, fastän denne ej kommit, hvarföre han oförtöfvadt ville rida till honom och sända honom till konungen, på det denne skulle få tala med honom. Sedan Gyllenkrook aflägsnat sig, lyckades man få upp konungen i vagnen, hvarefter vägen i en förskräcklig hetta samt under betäckning af Trautvetters dragoner fortsattes till Bjeliki, der konungen tidigt åt middag; sedermera for han vidare genom Kobyljaki till Sokolkow, som ligger öfver 4 mil från Nova Senszary, och der han inträffade sent på aftonen samt tillbragte natten. Samma väg tillryggalades den dagen af trossen, hvilken i stor oordning samt i ändlösa kolonner med 5,000 sjuka och sårade framsläpade sig genom åtskilliga svåra defileer till Sokolkow.

Medan sålunda konungen och trossen i makligt lugn, liksom ingen förföljande fiende funnits, fortgingo, fortsatte den vaksamme Creutz med rytteriet återtåget. Efter konungens afresa från Nova Senszary, rastade han derstädes några timmar med truppen; under tiden tog han sig före att på eget bevåg åtminstone delvis utföra Lewenhaupts plan; å den del af trossen, som ännu var qvar, lät han frånspänna och uppbränna de sämst bespända och onödigaste vagnarne, hvarefter de ledigblifna hästarne dels spändes för sjukvagnarne, dels användes att göra det återstående fåtaliga fotfolket beridet. Sedan fortsatte han tåget genom Bjeliki till Kobyljaki (3 mil från Nova Senszary), dit han anlände på aftonen, medan konungen och trossen ännu var qvar. Trupperna togo plats på en äng, der Carl XII befallde att de skulle bivuakera till dagningen följande morgon samt under tiden låta hästarne beta, hvarefter han afreste. Detta är den enda ordres, man känner att konungen den dagen utgifvit. Creutz utsatte derpå vakter mot de kossacker och kalmucker, som hittills observerat hans marsch.

Hvad hade under denna vigtiga dag konungens näst-befallande, Lewenhaupt, gjort? Låtom oss följa hans egen berättelse. På morgonen väcktes han af sin dräng, först sedan konungen redan farit, samt kunde med möda uppnå honom. Af marschrigtningen insåg han genast, att konungen, då han ej vid Nova Senszary öfverskridit Worskla, åtminstone ännu ej beslutat sig för tåget till Krim. Emellertid fick han under förmiddagens lopp ingen befallning från Carl XII. Till Bjeliki följde Lewenhaupt med hans vagn; men på eftermiddagen öfverväldigades han så af mattighet, trötthet och sömnighet, att han tappade bort spåren. Då han slutligen märkte detta, skyndade han en annan väg förbi Kobyljaki till Sokolkow för att genskjuta konungen; men när han kom dit, fann han före sig Düben, hvilken äfven tappat bort konungen och som förmodade att han redan begifvit sig förut, hvilken åsigt äfven skenbarligen bekräftades derigenom att Silfverhjelms afdelning var borta. Efter att hafva förtärt en brödbit och druckit litet vatten, fortsatte Lewenhaupt vägen till Perevoloczna vid Dniepern. Men äfven der fanns icke konungen. Och snart derefter anlände Düben med underrättelse, att konungen verkligen anländt till Sokolkow, men der stannat qvar. Lewenhaupt ville då gerna rida tillbaka; men som både han och hans hästar voro i grund utmattade, tillbragte han natten vid Perevoloczna. Och först der märkte han till sin stora förskräckelse, att Dniepern var en fjerdedels mil bred och att ingen tillstymmelse till bro fanns, fastän armén skyndsamt nalkades.

Den ende, som denna dag tänkt och handlat för armén, ehuru med föga framgång, var den outtröttlige Gyllenkrook. När han på morgonen anlände till Bjeliki, som artilleriet just då genomtågade, träffade han Funk, som i följd af Trautvetters försummelse först en stund förut fått Gyllenkrooks bud, men nu ämnade sig till konungen. Sedan Gyl-

lenkrook likväl underrättat honom, att konungen snart skulle komma efter, begåfvo sig båda till Funks qvarter, der generalmajor Lagerkrona påträffades, helt obekymradt sysselsättande sig med att äta. Gyllenkrook frågade derpå Funk, om han trodde det var möjligt, att komma öfver Dieperströmmen, hvartill den sednare jakade. Men som han ej hade några närmare underrättelser derom, bad Gyllenkrook honom före konungens ankomst skaffa sig sådana, äfven om det skulle kosta aldrig så mycket, samt meddela dem åt konungen; men framför allt skulle Funk oförtöfvadt underrätta Gyllenkrook, om och hvilket beslut konungen fattade — hvilket allt Funk lofvade uträtta.

Derefter fortsatte Gyllenkrook ridten till Kobyljaki. En fjerdingsväg från staden påträffades Silfverhjelm, hvilken genast förvånad frågade, huru det stod till. Gyllenkrook underrättade honom derpå om den olyckliga utgången af slaget vid Pultawa samt frågade i sin ordning ifrigt: "om han visste någon passage öfver Dniepern." Silfverhjelm svarade: "att han dagligen varit nere vid strömmen, att han kände hvarenda buske och att han skulle sätta armén öfver samt skaffa så många båtar, som önskades." Gladt öfverraskad utropade då Gyllenkrook: "om J det gören, så skola vi alla hafva eder i obligation." Man öfverenskom derefter, att med Silfversparres och Silfverhjelms parti genast begifva sig till Dniepern för att rekognoscera och vidtaga förberedande åtgärder.

Medan folket gjorde sig i ordning, skref Gyllenkrook från Kobyljaki till Lewenhaupt samt omnämnde, hvad Silfverhjelm yttrat, hvarjemte han bad generalen oförtöfvadt med samma bud underrätta honom, hvilket beslut konungen fattat, antingen han funnit någon annan utväg, eller om han ämnade komma till Dniepern i följd af Silfverhjelms utsago, i hvilket fall han genast skulle ditskicka timmermän och artillerihandtverkare med ankare, rep och spik m. m.

Sedan budet blifvit afskickadt, begaf sig Gyllenkrook åter å väg med Silfverhjelms 300 ryttare. Vid ankomsten till Kiszenka (½ mil från Dniepern), funnos der i Worskla 8 stora pråmar, som Gyllenkrook oförtöfvadt lät nedföra i Dniepern, hvarefter han fortsatte vägen till det af ryssarne för några månader sedan nedbrända Perevoloczna, dit han anlände på eftermiddagen. Emellertid hördes intet af från Funk eller Lewenhaupt. Deremot anlände kl. 5 e. m. 24 timmermän med yxor, hvilka likväl kommo af sig sjelfva, utan att af någon hafva erhållit befallning. Gyllenkrook sände då genast en officer med 30 hästar tillbaka till Kiszenka med ordres: "att bedja hans majestät derstädes stanna med armén och ej komma ned till Dniepern, förrän Gyllenkrook sjelf kommit dit och fått tala med hans majestät; så snart armén kommit till stället, skulle alla husen nedrifvas och deraf göras flottar."

Som det egentliga öfvergångsstället öfver Dniepern var något högre upp, qvarlemnade Gyllenkrook vid Perevoloczna 150 ryttare jemte timmermännerna, som skulle förfärdiga flottor af 70 grofva timmerstockar, samt red med återstoden af sitt folk vidare. Vid ankomsten till öfvergångsstället fann han, att vattnet mycket stigit på fälten vid stranden; han lät då tvenne ryttare, som kunde simma, afkläda sig och gå ut med störar för att undersöka, hvar vadet och minsta djupet var; dessa gingo ett långt stycke ut, tills de fingo reda på det största djupet, dit äfven Gyllenkrook red ut. Då mörkret emellertid inbröt, måste han snart afsluta sina undersökningar, hvarefter han tillbragte natten på stället.

Som man finner af ofvanstående, marscherade Carl XII den 29 i obegriplig sjelfförblindelse, och utan att vara tvungen af ryssarne, till Dnieperns nära grannskap, fastän han ej hade ringaste vetskap — om man undantager Funks otillförlitliga uppgifter — huruvida något vad fanns öfver floden,

eller om några bromaterialier voro för handen, eller om någon sysselsatte sig med en bros slående, jemte dylikt mer, som varit oundgängligen nödvändigt att känna. Af Lewenhaupts egen berättelse synes, att Gyllenkrooks bref aldrig kommit honom tillhanda. Ej heller brydde sig Funk om att sända något svar till Gyllenkrook. Och om man undantager Creutz och Gyllenkrook, så bekymrade sig för öfrigt ingen om armén, utan en hvar skötte allenast sin egen person.

II.

Öfvergången.

Tidigt på morgonen den 30 Juni sände Gyllenkrook bud till Perevoloczna och Kiszenka för att höra efter, om armén var kommen; men båda återvände med underrättelse, att den ännu ej hörts af. Han ville då i början marschera tillbaka, och väl hade varit, om han så gjort, då han möjligtvis kunnat hindra arméns nedmarsch till Dniepern. Men han beslöt dock vänta till kl. 9 f. m. Då kom en liten pojke springande öfver fältet och berättade att armén var i anmarsch.

Gyllenkrook beslöt då gå öfver strömmen och rekognoscera på andra stranden, der bönderna sade, att fienden redan stod. Qvarlemnande Silfverhjelm med större delen af truppen, gick han öfver Dniepern på 3 båtar med 8 ryttare och 24 infanterister samt undersökte så stor del af trakten, som han kunde hinna med; och då han ändtligen på afstånd blef varse åtskilliga ryttare, återvände han på två båtar med ryttarne, men qvarlemnade infanteristerna

med en båt, jemte befallning att försvara sig i det längsta, innan de gingo tillbaka öfver floden.

När Gyllenkrook kom tillbaka till venstra Dieperstranden var klockan ungefär 12 på middagstiden. Icke långt derefter varseblef han en mängd ridande och straxt derpå äfven trossen komma till öfvergångsstället från Perevoloczna. Bland andra kom äfven Mazeppa och gick med de förnämsta af sitt följe öfver strömmen; hans kosacker simmade öfver på sina dervid vanda hästar. Derjemte anlände generaladjutanten Gyllenklo med befallning från konungen, att Gyllenkrook skulle inställa sig hos honom. Den sednare frågade då: "Hvar är konungen?", hvarpå Gyllenklo svarade: "Han lärer rättnu vara här." Gyllenkrook blef häröfver i högsta grad bestört och sade: "Har armén icke stannat vid Kiszenka?" "Det vet jag icke," svarade Gyllenklo. "Stod ingen officer vid Kiszenka?" frågade Gyllenkrook ånyo. "Jo," svarade Gyllenklo, "en officer var der och talade med hans majestät samt visade sina ordres; men hans majestät sade, att han sjelf ville tala med eder."

I detsamma kom konungen i sin vagn och körde ned i det låga vattnet, der Gyllenkrook stod. Den sednare sade då med oro och ängslan målad i dragen: "Jag trodde, att eders majestät med armén skulle stanna vid Kiszenka; ty här är omöjligt att komma öfver, emedan vi icke hafva ankare, rep och spik samt ej heller kunna få några; ej heller har jag haft mera än 24 timmermän att arbeta med; och ingen har sagt mig, att eders majestät skulle komma hit neder." Carl XII svarade då: "Nå, nå! jag vill vända om," samt körde tillbaka till slätten mellan öfvergångsstället och Perevoloczna, der han stannade vid Trautvetters dragonregimente.

Sålunda hade konungen, hvilken på morgonen med artilleriet och trossen lemnat Sokolkow, marscherat ända fram till Dniepern, utan att hafva ringaste föreställning om, huru-

ledes armén skulle komma öfver strömmen, samt fastän han genom Gyllenkrooks postering vid Kiszenka bordt blifvit erinrad om nödvändigheten af att derstädes, vid det närmaste passet till Dniepern, försöka uppehålla fienden, till dess någon utväg blifvit funnen. Ännu mindre hade någon befallning i den rigtningen blifvit sänd till Creutz med trupperna.

Hvad gjorde Lewenhaupt? I sin egen berättelse nämner han blott, att han på förmiddagen ridit till öfvergångsstället, der han påträffade Silfverhjelms parti, hvaraf enskilda ryttare försökte komma öfver på några små båtar, i hvilka sadlarne och manskapet befunnos, under det hästarne fingo simma bredvid. Detta synes hafva skett straxt innan Gyllenkrook kom tillbaka. Ty då Lewenhaupt återvände från öfvergångsstället, påträffade han konungen, som just for dit, utan att likvisst några ord dem emellan vexlades. Derefter lade han sig "trött, nedslagen, plågad af middagshettan och af diarrhé", på marken att sofva.

I dagningen den 30 uppbröt Creutz med allt det beridna folket från bivuaken vid Kobyljaki, som ligger 3 svenska mil från Perevoloczna. Han marscherade i slagordning på tvenne träffen, så att truppen i hast skulle kunna rangera sig, om fienden anfölle. Arriergardet utgjordes af lifdragonerna under öfv.-löjtnant Örnstedt och halfva lifregimentet. När Creutz kom ungefär halfvägs till Sokolkow, påträffades ett pass, bildadt af en dalgång, genomskuren af en djupt flytande bäck. I detsamma inlopp underrättelse från arriergardet att fienden trängde på. Creutz lät då rytteriet hastigt passera defilén och intaga ställning på andra sidan, hvarjemte det afsutna fotfolket uppställdes bakom bäcken för att upptaga arriergardet. Sedan detta lyckligt skett, utan att fienden, mest lätt rytteri, kunde göra någon skada, fortsattes marschen i god ordning till Sokolkow, der åter ett pass, bestående af en djup dal och moras, genom-

gicks. Som fienden blott observerande följde efter och ej tycktes vilja anfalla, lät Creutz sina trupper i tvenne timmars tid rasta vid Sokolkow.

Då marschen åter skulle anträdas, kom bud från gen.-major Lagerkrona till öfverste Cronman, att han med infanteriet skulle skynda sig till Perevoloczna, der artilleriet stod. Creutz lyckades dock öfvertala Cronman att stanna qvar, för att vid defileerna understödja kavalleriet. Sålunda fortsattes marschen, under hvilken man såg fiendens kolonner tåga nästan i jemnbredd med armén, fastän en fjerdingsväg vestligare. Hettan var gruflig, och truppen var nära att försmägta af törst. Emellertid kom bud efter bud från Lagerkrona, att Cronman skulle skynda på samt att god anstalt vore gjord till öfverfart öfver strömmen. Detta föranledde, mot Creutz vilja, en allmän brådska i marschen, så att ingen tyckte sig komma fort nog; äfven passet vid Kiszenka, det sista der man möjligtvis kunnat uppehålla fienden, passerades utan att någon tänkte på att besätta det. Sålunda skulle gunstlingen Lagerkrona, hvilken genom Starodubs försummade besättande förorsakat kossackupprorets misslyckande, äfven här föranleda arméns olycka. Ty om Creutz blifvit lemnad åt sig sjelf och fått magt med folket, så hade han förmodligen ej försummat att besätta nämnde pass, då man sannolikt fått tid att på ett eller annat sätt rädda armén.

Klockan var 4 på eftermiddagen, då Creutz med regementerna ryckte ned i den trånga floddalen vid Dnieperns strand. Endast ett dragonregemente qvarlemnades på höjderna, såsom förvakt. Snart fann Creutz likväl, att han blifvit bedragen i afseende på öfvergången samt att ingenting för densamma var anordnadt. Der stod armén nu, inklämd i ett hörn mellan Dniepern och Worskla samt omgifven af höjder, från hvilka fienden i god ro kunde nedskjuta den. Utrymmet var så inskränkt af moras och af

den oerhörda trossen, att regementerna voro alldeles packade på hvarandra samt icke hade utrymme att röra sig. Å andra sidan fanns intet medel att komma öfver Dniepern eller öfver Worskla, som vid sin mynning var både bred och strid; i vester spärrades vägen af den djupt inskurna Psjol.

Ingen möjlighet fanns således att komma undan. Detta blef efter hand klart för alla; och öfvertygelsen härom förorsakade snart en panisk förskräckelse, som äfven hos de förut tappraste borttog modet och besinningen. En hvar tänkte blott på sin egen person samt huruledes han skulle kunna undkomma den förfärlige fienden. Ordningens och disciplinens band upplöstes, och soldaterna började lemna sina fanor, för att hvar för sig, om äfven med den minsta sannolikhet att lyckas, komma öfver Dniepern.

Men hvad gjorde under tiden de, på hvilka så många tusendes öde berodde och hvilka, äfven i denna förtviflade ställning, genom beslutsamhet och sinnesnärvaro kunnat rädda åtminstone en ganska betydlig del af armén? Man har om dessa vigtiga timmar flera ganska detaljerade berättelser.

När Lewenhaupt sofvit en stund och fått veta, att konungen återvändt från öfvergångsstället, red han till hans tält samt fann honom sysselsatt med att låta förbinda sitt sår. Sedan detta skett, började han jemte generalmajor Sparre bedja konungen att i tid rädda sin egen dyrbara person. Men Carl XII svarade bestämdt: "Jag skiljer mig ingalunda från armén."

Straxt derefter inträdde Gyllenkrook, och denne frågade konungen: "om han ej visste någon annan passage."

Gyllenkrook svarade: "Jag är okunnig derom; men af öfv.-löjtnant Funk har jag hört, att vid staden Keleberda, ett par mil högre upp på samma sida, skall finnas ett vad, som under den hetaste sommaren kan passeras äfven af

vagnar; huruvida det likväl nu kan öfverskridas, känner jag ej."

Konungen återtog: "Hvart skola vi taga vägen?"

Gyllenkrook: "Det finnes blott trenne utvägar; den första att gå tillbaka till Ukrajne, den väg vi kommit; men hvad svårighet der lärer förestå armén i det tillstånd vi nu äro, då alla kossackerna äro emot oss, det lär eders majestät väl sjelf bäst inse och att den utvägen således är omöjlig. Den andra är att gå genom ödemarken till Tartariet (Krim); men om det är möjligt för armén att komma igenom, det vet Gud allena. Den tredje resolution vore att fäkta desperat; och i sådant fall har eders majestät sjelf sett, huru det lyckats vid Pultawa; jag fruktar att förskräckelsen är nu bland folket så stor, att om de få se fienden så går största delen öfver och den andra dränker sig i strömmen."

Carl XII invände lifligt: "De skola fäkta, när jag befaller dem."

Gyllenkrook: "Gud gifve det kunde ske, eders majestät till nöje och till allas vår välgång. Gud gifve, att eders majestät aldrig blifvit blesserad, så hoppas jag med Jesu hjelp aldrig så tillgått, som nu skett; ty hvarken har man rätt rekognoscerat, ej heller har man så anfört vårt stackars folk, att de fått göra sin skyldighet, som de förut gjort."

Konungen: "Fältmarskalken (Rhensköld) gjorde nog sin flit. Men han har ingen hjelp haft af generalerna. De hafva ej gripit sig an."

Gyllenkrook: "Gud känner bäst allt. Jag tviflar ingalunda, att icke hvar och en vid detta tillfälle gerna ville göra sitt bästa. Men jag tror, att generalerna ej visste, hvad de skulle göra; jag vet åtminstone ej af någon disposition eller order."

Carl XII yttrade då häftigt: "Efter J viljen försvara generalerna, hvar hafven J sjelf varit?"

Gyllenkrook åberopade nu flera ögonvittnen i afseende på sin verksamhet vid Pultawa, för hvilken han noga redogjorde.

Men Carl XII återtog envist: "Om alla hade gjort sin flit, så hade det gått annorlunda."

Gyllenkrook: "Det står nu ej att ändra; utan måste eders majestät fatta någon resolution; ty ju längre vi stå här, desto värre blir det."

Konungen: "Om vi skulle sätta oss på den der holmen i strömmen; hvad tycken J om det?"

Gyllenkrook: "Om vi sätta oss på holmen, måste vi alla crepera och på slutet blifva fångne, från hvilken olycka Gud nådeligen bevare eders majestät."

Konungen stolt: "Hvad vilja de göra mig, om de fingo mig fången!"

Gyllenkrook: "Gud afvände en så stor olycka. Eders majestät skulle då som ett spektakel föras kring landet och på slutet tvingas till en ofördelaktig fred för hela Sverge."

Konungen spetsigt: "Hvad behöfde Sverge hålla, det jag blefve tvungen att underskrifva?"

Gyllenkrook, bestört och nästan gråtande: "Ack, allernådigste konung! Utsätt aldrig eder höga person för den skymfen; och tro aldrig att edra trogna svenska undersåtare äro i stånd att så förakta sin konung."

Konungen: "Jag menar intet dermed, jag bara pratar så."

Efter en stunds tystnad tog Lewenhaupt mod till sig och framträdde till konungens säng, invid hvilken han knäföll, samt yttrade: "Allernådigste herre! Bättre Gud, hur här står till, och uti hvilket trångmål vi råkat; kommer fienden här öfver oss, så är intet annat att vänta, än att vi blifva antingen krigsfångar eller massakrerade; jag beder eders majestät för Jesu skuld, söken rädda eder egen höga person, så blir oss dock något hopp öfrigt."

Men konungen svarade: "Om fienden ämnat sig efter, hade han längesedan kommit. Skulle han ock komma, är jag försäkrad, att när mitt folk ser mig rida främst, komma de ej mera ihåg den olyckan, som är förbi, utan gripa fienden an med samma kurage, som tillförene då jag varit med och ryssarne alltid fått hugg. Det är ju en bekant sak, som jag i ungdomen lärt i historiens åtskilliga exempel, att en armé, som råkat i oordning och måst draga sig tillbaka samt lemnat fienden fältet, några dagar efteråt åter repat mod igen och genom ett desperat fäktande slagit sin triumferande fiende. Vi vele med Guds hjelp göra detsamma."

Lewenhaupt invände då: "Sjelfva omöjligheten synes här vilja neka det förnämsta, som är essentielaste grunden i eders majestäts tankar. Eders majestäts blessyr tillåter eders majestät icke att i den starka sommarhettan sitta till häst; om det kunnat ske, skulle eders majestät visserligen gjort det vid Pultawa och icke låtit bära sig på bår. Folket var deröfver allenast så bestört, att de å ena sidan under några dagar gåfvo eders majestäts lif så godt som förloradt, och å andra sidan tänka de nu allenast på sig sjelfva samt att berga sig på ett eller annat sätt, så att man med skäl kan tvifla, om uti denna förvirring, något pålitligt af dem kan väntas. Derföre måste eders majestät sätta sin egen höga person i säkerhet och ej gifva sig i så uppenbarligt äfventyr, som här är, att antingen blifva ihjälskjuten eller fången."

Härpå svarade Carl XII bestämdt: "Nej," och "jag vill ingalunda gå från trupperna, utan försvara mig."

Då tog Lewenhaupt gråtande åter till orda och uppmanade konungen ännu enträgnare, än förut, att rädda sig. Men han begagnade dervid kanhända något oförsigtiga och vågade ordalag. Ty konungen rodnade af harm, reste sig vredgad i sängen och stötte Lewenhaupt med knuten näfve

i bröstet samt yttrade: "Generalen vet icke hvad han säger; jag har andra och långt vigtigare saker att tänka på."



Carl XII och Lewenhaupt.

Lewenhaupt reste sig då och tog några steg tillbaka, men yttrade oförskräckt: "Nej, allernådigste herre! Gud bättre, jag vet allt för väl hvad jag säger; eders majestät kan nu icke hafva något vigtigare att tänka på, än det jag

talar om; jag är och har alltid varit eders majestäts trogne tjenare, och min trohetsed förbinder mig att säga rena sanningen; olyckan är stor nog ändå; och dertill vill eders majestät exponera sin egen höga person; här, som vi nu stå, finnes intet hopp; antingen blifva vi krigsfångar eller alla massakrerade."

Konungen häftigt: "Ja, men först skall det smälla!"

Lewenhaupt återtog: "För det första äro vi innestängde, och sedan är folket så uppskrämdt, att de ej mera lära göra sin pligt eller kunna föras mot fienden; så blir dock allt detsamma. Eders majestät får icke öfvergifva sin egen höga person i fiendens händer och gifva allt förloradt, derföre att Gud straffat oss. Jag har ofta sagt att så skulle gå, men ingen har velat tro mig. Nogsamt har Gud genom underverk visat, huru Han kunnat hjelpa eders majestät och dess armé; men, bättre Gud, vi hafva icke erkännt det, såsom Han velat, och derföre har nu äfven straffet kommit; men erkänner eders majestät det och sätter åter en fast förtröstan till Honom allena, så lär Han äfven ännu en gång kunna hjelpa. Han hafver gjort eders majestät till en konung öfver sitt folk; och eders majestät måste en gång göra Honom räkenskap derför. Räddar nu eders majestät sin höga person, så kan Han finna medel att hjelpa igen; och alla dessa fattige eders majestäts undersåter kunna då hafva något hopp om förlossning, tillika med hela riket. Men kommer eders majestät, det Gud nådeligen afvände, i fiendens händer, så måste eders majestät undergå allt det Han vill, och då blifva vi eviga slafvar. Jag beder eders majestät för Guds skuld betänka detta."

Carl XII upptog detta fria språk bättre, än Lewenhaupt förmodat, men svarade: "De få mig ändå fången, om jag går bort från trupperna."

Lewenhaupt: "Nej, med Guds hjelp icke, allernådigste konung, bara eders majestät skyndar sig."

Då konungen det oaktadt blef sittande i sängen tyst och tankfull, gick Lewenhaupt ut. Han träffade då Creutz, Sparre, Poniatowsky, Gyllenkrook, Düben och kanslirådet v. Möllern, för hvilka han omtalade det samtal han haft med konungen, hvarjemte han bad dem den ena efter den andra försöka öfvertala honom. De sade sig redan hafva gjort det, men gingo dock in och började ånyo bedja. Men konungen utfor så kärft: "Låten bli mig!", att de sågo sig nödsakade afstå derifrån.

Emellertid började Creutz föreställa Lewenhaupt, huru illa regementerna stodo o. s. v. Den sednare sade sig nogsamt veta detta, samt gick bort för att uppsöka den krimske khanens sändebud — en kapten, som talade franska — för att höra sig före, huruledes man kunde komma öfver Worskla till Tartariet. Han träffade äfven nämnde kapten, och denne sade sig i sitt följe hafva en person, som kände alla vägarne samt med full säkerhet skulle föra honom till Tartariet, hvarjemte han tillade, att man kunde räkna på ett vänligt och hjelpsamt bemötande från khanens sida — öfver hvilket allt Lewenhaupt blef så glad, att han skänkte kaptenen sina bästa pistoler.

Medan detta föreföll, inkallade konungen ännu en gång Creutz. Denne började åter beklaga sig öfver arméns dåliga ställning och sade, att han ingalunda marscherat fram till Dniepern, om han vetat att så litet varit i ordning för öfverkomsten. Konungen bad honom då söka en bättre belägenhet. Och väl hade varit, om Creutz genast gjort detta; men i stället beslöt han uppskjuta saken till dagningen följande morgon, såsom han sjelf berättar, "emedan mörkret kom på och det syntes mycket svårt att i hast finna ett bättre ställe."

Emellertid fortsattes samtalet med konungen, hvilken frågade, huru marschen den dagen tillgått. Creutz berättade då, hvad som förefallit, samt huruledes fienden hela

dagen förföljt honom, utan att han likväl kunnat se dess styrka; af det myckna dammet kunde man dock märka, att han varit särdeles stark; åtskilliga gånger hade han anfallit, utan att kunna göra skada, emedan nödiga försigtighetsmått blifvit vidtagne o. s. v.

Slutligen beslöt Creutz taga tillfället i akt och ännu en gång bedja konungen. "Eders majestät," sade han, "rädda eder höga person! Om fienden kommer med hela armén, kunna dessa regementen icke annat än blifva fångne och slagne. Det är väl sannt, att om vi i morgon kunna marschera undan, och fienden allenast förföljer med sitt kavalleri, kunna vi med Guds hjelp vara honom någorlunda vuxne; men kommer han med hela sin armé, så vet jag icke, hvad jag skall säga; ty här är, Gud bättre, en sådan skrämsel bland folket, att man ej vet hvad man skall tro om detsamma. Blir nu eders majestät räddad, och olyckan händer att vi blifva slagne, så kan eders majestät med Guds hjelp och nåd hafva många utvägar att upprätta sitt folk, samt, om vi blifva fångne, mycket bättre hjelpa oss, än om den stora olyckan skulle ske, att eders majestät sjelf blefve fången."

Fastän synbarligen redan betydligt rubbad i sitt första beslut, invände konungen dock: "De kunna ändå få mig, fast jag kommer på andra sidan."

Men när Creutz märkte, att han vunnit terräng, började han ånyo med ökad ifver sina föreställningar samt lyckades slutligen, till sin stora glädje, öfvertala konungen att rädda sig öfver Dniepern.

När detta skedde, hade skymningen redan inbrutit. Carl XII lät nu bära sig ur tältet upp i sin vagn, samt började utdela ordres, angående hvilka, som skulle följa med honom o. s. v. Lagerkrona, som redan förut fått befallning att hopsamla alla kassavagnarne för att utdela de penningar, som der funnos, skulle öfverlemna dem åt Creutz,

hvilken borde besörja utdelningen åt en hvar, i afräkning på hans sold. Creutz och Kruse borde derjemte taga befälet öfver kavalleriet samt öfverste Posse vid gardet öfver det fåtaliga infanteriet. Gyllenkrook skulle tillsäga Mazeppa, Lewenhaupt, Sparre, Lagerkrona m. fl. jemte kansli- och hofstaten att medfölja; derjemte skulle Funks dragoner, Silfverhjelms ryttare och Silfversparres fotfolk, äfvensom återstående drabanter och enspännare, tillsammans närmare 1,000 man, gå öfver floden och tjena som betäckning.

Innan Gyllenkrook hann säga något åt Lewenhaupt, kom denne fram till konungens vagn, uttryckte sin glädje öfver hans beslut samt omnämnde den underhandling han haft med den tartariske kaptenen, angående arméns marsch till Krim. Konungen svarade derpå nådigt: "Ja, så måsten J följa med mig."

Hos Lewenhaupt uppstod då hastigt den misstanken, det konungen blott sade så för att fresta honom, men att han i sjelfva verket beslutit annat; han svarade derföre frimodigt: "Nej, allernådigste herre! Jag hafver alltid tjent eders majestät såsom en trogen tjenare; jag vill ock göra det, så länge lifvet är uti mig; jag vill undergå samma lycka och olycka, som dessa eders majestäts trupper vederfares. Gifver Gud oss den nåden, att jag får denna natten och morgondagen fri för någon stark och med infanteri kommande fiende, så hoppas jag med Guds hjelp att ännu kunna rädda armén. Men ur detta hålet, som vi nu stå uti, måste vi, ju förr ju heldre, gå; och eders majestät måste skynda sig ifrån oss; ty kommer här någon starkare fiende på oss, så är intet annat, än kyssa på handen och be om nåd."

När generalmajor Sparre hörde detta, började han efter sin gamla vana att svärja och sade: "Fan ta mig, om här kommer någon fiende på trenne dagars tid; han har redan uttröttat sina trupper, och sedan hafva vi marsche-

rat en lång väg; han har väl annat att göra och är glad att få stå stilla."

Lewenhaupt svarade: "Kära bror, svär inte! Hafva de någon enda vid sin armé, som förstår hvad en general eller soldat bör göra, så vill jag gifva min hals, om vi icke i natt eller i morgon i gryningen hafva fienden så stark här, som han kan komma. Huru hafva vi marscherat? Och hvarföre skulle han ej lätteligen kunnat följa efter oss."

Lewenhaupt hade knappast sagt detta, förrän rapport inlopp, att fiendtliga trupper började visa sig och draga sig ner åt Worsklaströmmen; emellertid befanns det blott vara kalmucker och kossacker, som ville uppsnappa byte. Bakom dem hade likväl ryska armén lägrat sig på ett afstånd af en fjerdingsväg från förposterne; den räknade 30,000 man samt anfördes af furst Mentschikoff jemte generalerna Bauer och Henski m. fl.

Emellertid blef Carl XII mycket nöjd med Lewenhaupts ädla beslut att qvarstanna och försöka föra hären till Krim, samt stärktes derigenom i sin föresats att gå öfver Dniepern och begifva sig till Turkiet. Men Lewenhaupt visste nog, hvilket halsbrytande uppdrag han åtagit sig; han hade dock ett svagt hopp, att följande morgon få tid att med det beridna folket komma öfver Worskla samt vidare till Krim. Hufvudsaken var likväl nu, att få soldaterna, som redan börjat skingra sig för att på egen hand komma öfver den breda och strida Dniepern, tillbaka under fanorna. Men detta var lättare sagt än gjordt. Ty inom Carl XII:s armé hade en general icke mycket att säga; öfverstarne hade fått för vana, att omedelbarligen taga ordres af konungen, samt skötte snarare generalerna, än generalerna dem; blott de generaler, som tillika voro regementschefer, hade något att säga; de öfriga medföljde armén egentligen endast såsom volontärer, hvilka blott emellanåt användes. Så äfven nu. Öfverstarna började ligga öfver konungen med böner att få göra flåtor,

då de förbundo sig att följande morgon vara öfver strömmen; och flera hade redan låtit sitt folk börja arbetet dermed; till och med på de timmerflåtor, Gyllenkrook låtit göra, hade de lagt beslag.

När Lewenhaupt blef varse den allmänna förvirringen, gick han ånyo till konungen och sade: "Här är nu sådan oordning, att en hvar gör hvad han vill, om ej eders majestät befaller, att de icke få befatta sig med någon transport; eljest lära de dränka sig." Konungen svarade då: "Generalen kan låta befalla", samt öfverlemnade honom formligen befälet genom att gifva honom fältrop och lösen.

Derpå erhöll Creutz förnyad befallning att utdela solden. Sedan lät Lewenhaupt samla regementernas majorer hos Creutz, hvilken utgaf fältrop och lösen samt meddelade konungens bestämda ordres: "att inga regementen skulle inlåta sig med någon öfverfart; utan till första gryningen skulle alla vara i ordning att sitta upp och genast marschera, emedan man hade en annan ort att komma igenom." Vidare befallde Lewenhaupt: "att öfverstarne samma afton skulle skicka folk till artilleriet och för manskapet uttaga så mycken ammunition, som det kunde bära på sig, hvarjemte så mycket lifsmedel likaledes skulle utdelas, som hästarne kunde bära."

Men oaktadt allt detta, lyckades öfv.-löjtnant Örnstedt, som var mycket angelägen att komma undan, hos konungen och Creutz utverka, det han med lifdragonerna särskildt skulle få försöka komma öfver. Men till majorerna vid alla öfriga regementen förnyade Creutz sin befallning, att ingen skulle låta någon bekymra sig om transporten öfver Dniepern, emedan natten inbröt; utan i dagningen skulle alla vara färdiga till marsch, efter man hade i sinnet att gå en annan väg. Lydnadens band voro likväl redan upplösta. Ty då de öfriga regementerna började se lifdragonernas bemödanden, att af små sammanbundna vagnar och

smala gröna trän göra flåtor, som dock för de flesta misslyckades, följde de exemplet och började ånyo sprida sig utmed stranden, utan att befälet kunde hindra det.

Så stodo sakerna, när tiden för konungens afresa blef inne. Klockan var då mellan 10 och 11. Natten var mycket mörk. När konungens vagn blifvit förspänd och han af hofkirurgen Rolfus låtit förbinda sin fot på kammartjenaren Hultmans knä, kom Lewenhaupt till stället för att taga afsked och inhämta hans sista befallningar. Han sade då till konungen: "Allernådigste herre! Gud ledsage och före eders majestät på alla sina vägar. En nåd hafver jag ännu underdånigst att begära af eders majestät, om eders majestät nådigst vill förunna mig den."

Carl XII svarade: "Hvad är det då? Om vi kunna!"

Lewenhaupt: "Allernådigste herre! Eders majestät vet, att jag alltid varit en trogen tjenare, att jag gjort eders majestät åtskilliga goda och trogna tjenster samt aldrig fruktat att exponera mig i eders majestäts tjenst, det jag ock nu gör mera, än någon gång förut. Jag är en fattig karl och har en fattig hustru och barn. Kommer mig något vid, så laga för mina trogna tjenster, allernådigste herre, att icke min fattiga hustru och mina barn efter min död må gå med tiggarstafven."

"Det skall ske, som J begären," sade konungen och gaf såsom sista ynnestbevis sin hand åt Lewenhaupt att kyssa, hvarpå han for, beledsagad af Creutz m. fl., som redo vid sidan af vagnen. Creutz tog likväl snart afsked för att återvända till armén.

Emellertid var ett godt stycke från det ställe, der konungen tältat, till öfvergångspunkten, och svårt var äfven att komma fram mellan de hoppackade regementerna och trossvagnarna. Derjemte gick vägvisaren något vilse i mörkret, så att midnattstimman var inne, då stranden uppnåddes. Derstädes hade öfv.-löjtnant Silfverhjelm låtit samman-

binda tvenne långa båtar, i hvilka vagnen jemte dess dyrbara börda lyftades, så att två hjul kommo i hvardera båten; dragoner sutto vid årorna. Derefter anträddes öfverfarten. Tystnaden afbröts allenast af årornas ljud i vattnet och af det dofva sorlet från dem, som med dödsängslan i hjertat på afstånd förgäfves arbetade på flåtor för att komma öfver. Himlens mörka skyar hvälfde sig öfver Dnieperns dunkla böljor, som sakta plaskade mot båtarnes sidor.



Carl XII på Dniepern.

Sålunda skiljde sig Carl XII för alltid från den armé, med hvilken kan kämpat vid Narva, Düna, Clissow, Pultusk, Punitz, Holovczin och Pultawa, och hvilken för honom sträfvat, lidit och uppoffrat så mycket. Hans känslor vid detta ödesdigra tillfälle kunna lättare förstås, än beskrifvas.

III.

Dagtingan.

Så fort Lewenhaupt skiljt sig från konungen, försökte han få tag i den tartariske kaptenen. Men denne hade vid underrättelsen om konungens afresa genast gifvit sig af öfver Dniepern och var ingenstädes till finnandes. Full af bekymmer, trötthet och sömnighet, gick han derpå till konungens ännu qvarstående tält, insvepte sig i sin kappa och nedkastade sig på marken för att få sofva litet. Icke långt derefter kom äfven Creutz och lade sig vid hans sida.

Men de hade ej hvilat länge, då det började dagas. Creutz, som knappast insomnat, sprang då upp, ruskade Lewenhaupt vaken och sade: "Herr general! Nu lärer det vara tid. Skola icke trupperna sitta upp? Jag vill rida till lifregimentet på högra flygeln och i vägen säga till alla andra att sitta upp." "Kära bror, gör det," svarade Lewenhaupt, "jag vill på denna sidan göra detsamma, bara jag får tag i någon af mina drängar och en häst."

I detsamma kom residenten från preussiska hofvet, Sittman, och bad om tillstånd att fritt få begifva sig öfver till ryska armén; men Lewenhaupt nekade, emedan han kunnat uppenbara arméns dåliga tillstånd; icke desto mindre lyckades Sittman af öfv.-löjtnant Trautvetter tillnarra sig en trumpetare och gå öfver till fienden.

Lewenhaupt fick emellertid icke genast reda på sina drängar och hästar, hvarföre han sprang till Trautvetters tyska dragoner, som bivuakerade närmast. Han ropade der åt manskapet: "Till häst, till häst, gossar, nu är tid att sitta upp!" Men ingen svarade ett ord, utan de sågo på honom, som om han varit galen. "Finns då ingen officer,

som man kan få tala med?" ropade Lewenhaupt åter. Samma hemska tystnad och orörlighet.

Att detta skulle gå Lewenhaupt djupt till sinnes, är klart. Först efter många bemödanden lyckades han slutligen få sig en häst samt taga reda på Trautvetter, hvilken ändtligen fick dragonerna att sitta upp och marschera.

I detsamma erhöll Lewenhaupt bud från Creutz, att fienden nalkades. Han red då till högra flygeln för att söka Creutz. Under vägen försökte han få folket att skyndsamt sitta upp; men icke hälften af officerare eller manskap var samlad vid standarerna, och ej heller dessa lödo kommando, utan voro af skrämsel alldeles förvirrade och lupo om hvarandra; andra lågo i gräset, bakom sina sammankopplade hästar, och läste i sina små bönböcker för att anbefalla sig i Guds händer. Slutligen lyckades Lewenhaupt på de flesta ställen få dem att sitta upp, sedan de hållit korum. Men sqvadronerna räknade blott 20 till 30 man, och hela styrkan uppgick knappast till 6,000 man. Ingen af de föregående afton utgifna ordres hade blifvit åtlydd; ty hvarken voro kassavagnarne hopförde, ej heller hade regementerna uttagit ammunition och lifsmedel.

Då Creutz skiljdes från Lewenhaupt, hade han sammanropat alla ordonnanserna och sändt dem till regementerna med befallning att genast sitta upp. Sjelf red han derpå efter, utmed floden, för att bringa ordren till verkställighet. Han fann då en stor del af både officerarne och soldaterna nere vid stranden, sysselsatta med flåtors förfärdigande; många vågade sig ensamma ut i den strida strömmen för att simma öfver, men större delen drunknade. De, som vände om, råkade i händerna på de fiendtliga kossackerna, som redan till stort antal gått ned till öfverfartsstället och börjat plundra trossen. Slutligen påträffade Creutz några öfverstar, mot hvilka han häftigt utfor öfver den rådande oordningen. Men de förbannade sig på, att de icke hade

någon makt med folket samt omöjligt kunde få ryttarne att sitta upp. Öfv.-löjtnant Örnstedt, som till och med varit öfver hos konungen, men fått sträng befallning att vända om till sitt regemente, började nu, då allt hopp att undkomma var förbi, att samla sitt folk.

Medan Creutz sålunda var sysselsatt, kom ett bud från förvakten att fienden nalkades. Efter att härom hafva underrättat Lewenhaupt, skyndade han upp på höjderna, men höll på att blifva öfverriden af yttersta löjnants-vakten, som i fullt sporrstreck flydde för en hop skriande kossacker. När ryttarne fingo se Creutz, började de likväl ropa åt löjtnanten: "Stå, du lappare! Du är icke värd att vara officer. Vi stöta värjan i dig; stå, om du är en hederlig karl!" Men lika fullt rände de, allt hvad tygen höllo. Creutz fick dem likväl slutligen att stanna och dref sedan, med tillhjelp af ryttmästar-vakten och ett par sqvadroner dragoner, kossackerna ett godt stycke tillbaka.

Men nu blef han varse hela fiendens armé i anmarsch åt venster, åt hvilket håll ryssarne äfven drogo sitt artilleri för att uppställa det på de höjder, från hvilka floddalen kunde beskjutas. Straxt derefter kom äfven från fiendtliga sidan en generaladjutant, jemte en trumslagare och trumpetare, samt blåste an. Creutz lät föra dem till sig; gen.-adjutanten framförde sitt ärende: "att som furst Mentschikoff, med hela armén vore så nära samt så väl kände svenskarnes styrka, och han redan så godt som hade dem i händerna, så ville han, för att spara så mycket oskyldigt blod, erbjuda godt ackord." Utan att tillkännagifva, hvem han var, tillsade Creutz parlamentären att vänta vid förvakten, till dess han kunde vara tillbaka med svar från general Lewenhaupt, och red sedan att söka honom.

Creutz fann Lewenhaupt framför fronten, sysselsatt att uppmuntra de nedslagna soldaterna, hvilkas ringa antal han med förskräckelse varseblef. Han sade då: "Herr general!

Det är redan gjort med oss?" "Huru då?" återtog Lewenhaupt. Creutz: "Fienden står med hela sin makt bakom höjderna framför oss och har skickat en generaladjutant, som låtit blåsa an och tillbjuder oss ackord samt nu uppehåller sig vid förvakten." Lewenhaupt blef mycket illa vid och sade klagande: "Gud vet, hvar folket håller till; man har här svårt att få dem till häst." Creutz: "Gud bättre! Här ser illa ut och mycket tunnt vid standarerne. Tycker generalen, att vi skola ingå ackord? Eller skola vi slåss? Då måste vi ändtligen draga oss åt höger, åt Worskla, der en liten slätt finnes, på det vi måtte komma ifrån denna trängseln och från höjderna; ty rätt nu lära de börja kanonera oss, och då kunna de dermed allenast ruinera oss." Lewenhaupt fann detta råd godt samt gaf generalmajor Kruse befallning att föra kavalleriet åt höger till det anvisade stället, hvilket äfven skedde.

Under marschen sade Creutz: "Hvad vi nu hafva att göra, är först och främst att så mycket som möjligt draga ut på tiden med svaret till fienden, såväl på det hans majestät må kunna begagna sig deraf att komma undan, som på det vi må kunna få folket tillsamman. Gud må veta, hvar de hålla till; man ser mycket litet till både officerare och gemene." Härpå svarade Lewenhaupt: "Nog har jag arbetat med dem; men det går mycket lamt till; jag vill ännu en gång söka animera dem, så mycket jag kan." Derefter bad han Creutz rida öfver till Mentschikoff för att sjelf tala med honom, i det längsta försöka draga ut på tiden samt säga, att om ackordet ej var dess billigare, det aldrig vore värdt att tänka på något dylikt m. m.

Creutz red derefter åstad, jemte öfverste Dücker, kapten Douglas och den ryske parlamentären. När han kom in i fiendens armé, såg han densamma väl rangerad med infanteriet i midten och kavalleriet på flyglarne; artilleriet gick mot höjderna, som beherrskade floddalen. Mentschi-

koff anträffades på en kulle, hvarifrån man hade utsigt åt alla sidor. Creutz anmälde sig skickad af general Lewenhaupt för att fråga hvad han ville.

Härpå svarade Mentschikoff: "Hans czariska majestät har skickat mig med hela den armé, J nu kunnen se, att anfalla eder; men då jag, såsom christen, tagit i betraktande edert tillstånd, vill jag bespara det blod, som kommer att utgjutas, samt erbjuda er skälig dagtingan."

Creutz sade då: "J kunnen väl vara stolta öfver den framgång, J kort förut hafven haft öfver oss; men jag försäkrar, att hans majestät ännu har kärnan af sitt folk i behåll; och fastän vi se eder myckenhet, så har den föga att betyda; ty komma vi tillhopa, skolen J ej alldeles rosa marknaden. Och ären J ej betänkte på sådant ackord, som generalen kan ingå på, så är aldrig värdt att komma fram med några förslager; ty viljen J försöka stridslyckan, skolen J snart se att J icke hafven några barn för er."

Mentschikoff: "Det hafva vi nogsamt tillförene sett; och derföre har man så mycket större skäl att skona så käckt folkt, som nu är i sådant tillstånd och i en sådan belägenhet, der all hjelp och reträtt är afskuren, så att hvarje förståndig man kan se, att vi hafva er så godt som i våra händer. Låt vara att vi i striden mista en mängd folk, så återstår dock alltid så mycket, att vi kunna ruinera er, hvart J än må vända er. Men om J viljen gifva er, skolen J få goda vilkor."

Creutz: "Hvilka då?"

Mentschikoff: "J gifven eder till krigsfångar; och en hvar, både af officerare och gemene, skall få behålla allt hvad de hafva på sig, äfvensom deras öfriga egendom."

Creutz: "Jag vill berätta generalen alltsammans; men jag tviflar han går in på endast detta, utan lär han åstunda ännu mera."

Mentschikoff: "Skicka någon, som i hast rider dit och allenast säger detta, samt begär svar, om han vill dagtinga eller ej; i afseende på vilkoren skolen J finna mig medgörlig."

För att vinna tid och få tillfälle att närmare undersöka fiendens ställning, sände Creutz då öfverste Dücker jemte en fiendtlig parlamentär (hvilken likvisst stannade vid förvakten) till Lewenhaupt, men blef sjelf qvar vid ryska arméen. Han såg då med blödande hjerta, huruledes kossackerna kommo släpande med fångar, som de tagit vid strömmen, i flockar af 20 man och ännu flera. Men hvad som var ännu värre, en mängd öfverlöpare började frivilligt komma öfver till fienden i afdelningar af 6, 10 à 12 man. Och sedan det fiendtliga artilleriet i god ordning blifvit uppställdt på höjderna, kom en af dess befälhafvare och frågade, om kanonaden finge börja, emedan nu allt vore i ordning; men han erhöll befallning, att tillsvidare hålla upp. Emellertid blef Mentschikoff slutligen otålig, så att Creutz måste sända kapten Douglas till Lewenhaupt för att påskynda hans svar.

Sedan Creutz ridit bort, fortfor Lewenhaupt en stund att uppmuntra trupperna och försöka få dem under fanorna, ehuru båda sakerna med föga framgång. Då ändtligen Dücker anlände med vilkoren för dagtingan, måste han fatta sitt beslut. Han tillkallade samtlige regementsbefälhafvare samt frågade dem, om de trodde att truppen skulle slåss. De flesta svarade, att de visserligen för sig och sina officerare skulle göra allt hvad möjligt var, men att de icke kunde svara för manskapet, som af fruktan och skrämsel var alldeles oregerligt. Lewenhaupt bad dem hvar för sig fråga sitt folk, om de ville strida eller gifva sig fångne. De svarade, att soldaterna ganska väl skulle svara ja, men dock icke fäkta.

Lewenhaupt sade då: "Gode herrar! J viljen i en så svår sak lägga hela bördan på mina skuldror, hvilken är för tung för mig allena att draga. Nej, icke så! Nog är jag ännu sinnad att våga mitt grå hufvud, allenast J med edert folk ären så sinnade."

Dücker frågade: "Har hans majestät icke gifvit några bestämda ordres, hvad man bör göra?"

Lewenhaupt: "J kunnen väl tänka, att hans majestät icke kan ha gifvit andra ordres, än att försvara sig så länge man kan; och derföre måste jag först veta, hvad J, edra officerare och gemene äro sinnade att göra. Er står nu allom fritt att rösta och sedan mig att besluta; och derföre måste jag nödvändigt veta, huruledes edra gemene underhafvande soldater äro sinnade, hvarföre J straxt måste rida och fråga dem samt sedan låta mig veta deras svar och mening."

Regementsbefälhafvarne redo derefter hvar och en till sin trupp och frågade. Svaren utföllo olika. Somliga bibehöllo en dyster tystnad. Andra sade: "att de ville göra, hvad de andra gjorde, såvida fienden icke allt för stark komme öfver." Vid lifdragonerna och flera andra reg:ten ropades: "att de heldre ville slåss till sista blodsdroppen, än gifva sig på nåd och onåd." Albedyhls dragoner, gamla, tyska bussar, som förut tjent i Ungern mot turkarne, sade: "Hvi frågar man oss nu? Förr har man aldrig frågat, utan det har hetat: gå på! Vi kunna ej säga att vi skola slå dem; men vi vilja göra allt hvad menskligt och möjligt är."

Emellertid återvände regementsbefälhafvarne till Lewenhaupt; de flesta medförde obestämda svar, eller att soldaterna sagt sig vilja göra, hvad de andra gjorde. Men det märktes väl, att de sjelfva voro lika mycket uppskrämde, som de föregåfvo manskapet vara; alla klagade öfver svårigheten att hålla folket under fanorna. Öfv.-löjtnant Örn-

stedt begagnade ändtligen tillfället, att under den allmänna oredan med en del af sitt regemente gå öfver Dniepern.

Allt detta öfvertygade småningom Lewenhaupt, som förr varit van att vid tillstundande fäktning hans egna soldater lika mycket uppmuntrade honom, som han dem, att knappast någon utsigt vidare fanns att få truppen att strida. Han sände likvisst befälhafvarne att ännu en gång fråga och föreställa folket: "att fienden stode inpå dem, hvarföre icke något annat val funnes, än att antingen strida till det yttersta eller blifva fången, samt att de skulle lemna bestämdt svar." Men resultatet blef detsamma, som förut. Somliga tego. Andra svarade, att de väl ville slåss med fiendens kavalleri, som de ej fruktade, men ej med hans infanteri. Andra åter, att de icke ville låta massakrera sig. Blott majorerna vid lifregementet, lifdragonerna och Åbo-läns ryttare återkommo med besked att deras soldater ville fäkta. Men då utfor Dücker: "Herr general! Fan ta mig, om ej de, som nu skryta mest, först taga till benen. Vi ha redan sett, huru de gjorde vid Pultawa!" Och häri instämde flera.

Lewenhaupt frågade då, huru mycket folk nämnde tre majorer kunde hafva tillhopa. Vid efterräkning befanns att de tillsammans ej hade mera än 400 man. Han frågade då vidare, huru starkt infanteriet var. Öfverstarna svarade, att i led och rote blott funnes 700 man, hvaraf dock många voro sårade och de andra alldeles uppskrämda.

Lewenhaupt insåg nu, att alla vidare försök att få truppen att strida voro förgäfves, samt att han måste öfvergifva sitt sista hopp, att med kavalleriet slå sig igenom någon af fiendens flyglar. I detsamma ankom kapten Douglas för att påskynda hans svar. För att lemna konungen ytterligare tid att undkomma, bad han om ännu en timmas uppskof, hvilket äfven beviljades. Han red derefter afsides med befälhafvarne och befallde dem rösta, hvar och en för

sig från den yngste. Alla svuro på, att folket, så snart fienden visade sig, skulle lägga ned vapen eller taga till flykten.

Med förkrossadt sinne och dystra aningar såg sig Lewenhaupt då nödsakad att fatta det ödesdigra beslutet om dagtingan. Ty han förstod ganska väl, att Carl XII snarare skulle förlåtit honom hela arméns slagtande i en olycklig strid mot öfvermagten, än en dagtingan, hvilken dertill skulle gifva hans fiender och afundsmän en beständig källa till förtal; och följden bevisade att han hade rätt; men med ädel sjelfförsakelse underkastade han sig heldre denna grymma orättvisa, än han onödigtvis förde folket till slagtbänken.

Under alla dessa öfverläggningar samt fram- och återskickningar hade emellertid förmiddagen förflutit, och middagstimman var inne, då Lewenhaupt sände Dücker till Creutz, med fullmakt för den sednare att dagtinga på så goda vilkor, som kunde erhållas. När Dücker kom fram, frågade Creutz ifrigt, huru det stod till. Den förre svarade: "Om vi fäkta, så lägga bussarne, fan tage mig, ned vapen," samt berättade derefter, hvad som förefallit vid armén.

Creutz började derpå underhandla; och efter åtskilliga budskickningar till Lewenhaupt slöts dagtingan på vilkor: att trupperne skulle gifva sig krigsfångne, till dess de blefvo utlöste eller utvexlade; artilleriet, ammunitionen, fanor, kassor och hästar skulle öfverlemnas åt ryssarne; men soldaterna fingo behålla sin mundering samt officerare och civile embetsmän sina drängar, hästar och åkdon; derjemte skulle de hederligt behandlas och på hedersord under kortare tider få resa hem till de sina; deremot skulle alla vid armén befintliga zaporagiska kossacker genast utlemnas.

Omedelbart derefter försiggick kapitulationen. Med djup smärta måste generalerna se, huruledes soldaterna, då vapenhvilan blef bekant, åter hopvis strömmade till standarerna, så att sqvadronerna, hvilka förut knappast räknat

25 man i medeltal, nu växte till 80 man och deröfver. Ryske generalen Bauers dragoner kommenderades att emottaga arméns vapen och trofeer. Det var en hjertslitande syn, att se å ena sidan dessa dragoner i så uselt tillstånd, att inom hvarje sqvadron, när de ryckte ned utför backen till floddalen, 10 till 20 hästar af maktlöshet stupade öfver ända samt de öfriga stodo raglande och flämtande, under det å andra sidan de svenska sqvadronerna stolt framryckte och lätteligen kunnat kasta dem öfver ända. Vapen, pukor och standarer nedkastades i stora högar framför de ömkliga ryska sqvadronerna, och manskapet red obeväradt derifrån, "hvilket var ett så bedröfligt skådespel, att det ej utan tårar kunde åses."

Derefter red Lewenhaupt upp till Mentschikoff, af hvilken han blef bjuden till middag.

De tre följande dagarne marscherade den vapenlösa armén jemte de ryska trupperna tillbaka till Pultawa. Skildringen af de svenska krigarnes vidare öden under fångenskapen ligger icke inom planen för denna uppsats.

Samtlige personer, som vid Perevoloczna gjordes till krigsfångar, uppgingo till 15,729, hvaraf 931 officerare, 942 underofficerare, 12,892 korporaler och gemene, samt 964 civile, spel o. s. v.; af hela antalet tillhörde 10,653 kavalleriet, 5,019 fotfolket och 160 artilleriet. Af kavalleriregementen blefvo fångna: Svenska adelsfanan, Lifreg:tet, Östgöta, Smålands, Norra och Södra Skånska, Åbo-läns, Nylands, Karelens, Liffländska adelsfanan och Uplands tremänningar; af dragoner: Lifdragonerna, Skånska och Upländska stånddragonerna, Karelska dragonerna, Schlippenbachs, Schreiterfelts, Skogs och Brandts liffländska, samt Mejerfelts, Hjelms, Albedyhls, Taubes, Gyllenstjernas och Dückers tyska; af fotfolket: öfverlefvorna af Lifgardet, Uplands, Södermanlands, Westmanlands, Dals, Nerikes och Wermlands, Skaraborgs, Östgöta, Calmare, Jönköpings, Krono-

bergs, Helsinge, Westerbottens, Björneborgs, halfva Åboläns och Nylands reg:ten samt Uplands, Östgöta, Smålands jemte Nerikes och Wermlands tremänningar. Bland högre befälhafvare må nämnas: general Lewenhaupt, generalmajorerna Creutz och Kruse, samt öfverstarne Ramsvärd, Wachtmeister, Hertzfeld, Horn, Örnstedt, Wennerstedt, Hjelm, Taube, Dücker, Gyllenstjerna, Posse, Cronman och Fock m. fl.

Af ofvanstående berättelse torde nogsamt inses, att dagtingan vid Perevoloczna alldeles icke hade behöft vara någon nödvändig följd af nederlaget vid Pultawa. Carl XII hade efter detsamma frihet att retirera, åt hvilken sida han ville. Och om han följt Lewenhaupts råd, att bränna trossen och göra allt manskapet beridet, skulle han otvifvelaktigt kunnat undandraga sig det föga starkare, men vida sämre ryska kavalleriets förföljelse samt uppnå ettdera Wolhynien eller Krim. Ja, det hade förmodligen icke varit omöjligt, att åtminstone manskapet och hästarne vid Perevoloczna kunnat komma öfver Dniepern, om Creutz fått befallning att i det längsta uppehålla de svagt förföljande ryssarne, eller om armén, enligt Gyllenkrooks råd, stannat bakom den goda ställningen vid Kiszenka, der den med vagnborg eller förskansningar kunnat försvara sig; Gyllenkrook hade då möjligtvis fått tid, att på ett passande ställe slå en bro, eller, om icke materialier härtill funnits, förfärdiga flåtor, på hvilka manskapet öfverförts, under det hästarne simmade öfver; möjligtvis hade man äfven hunnit undersöka, om vadet vid Keleberda var farbart. Ännu i sista stunden hade en nyttig tid kunnat vinnas, om Creutz, då han på qvällen den 30 kom till Dniepern och såg arméns förtviflade läge, hade fört trupperna tillbaka upp på höjderna samt icke uppskjutit detta till följande morgon.

Svenska arméns sorgliga öde vid Perevoloczna var följaktligen i främsta rummet Carl XII:s eget fel, om äfven ursäkt kan sökas i hans svåra plågor och i den dystra, tankekraften förqväfvande nedslagenhet, som bemägtigar sig menniskan efter svåra olyckor. Äfven Lewenhaupt kan icke fritagas från beskyllningen af slapphet, om äfven i afseende på honom missmodet öfver konungens bristande förtroende samt ålderdomens oförmåga att uthärda de nästan öfvermenskliga ansträngningarne, måste verka förmildrande på omdömet. Creutz och Gyllenkrook, begåfvade med jernnaturer, uppfyllde alla fordringar, som kunde göras på tappra och skickliga officerare, fastän med föga framgång, då de ej understöddes af öfverbefälet och motverkades af den allmänna förskräckelsen och förvirringen.

IV.

Flykten.

Genom Lewenhaupts bemödanden, att i det längsta draga ut på tiden med underhandlingarne angående vapenstilleståndet, hade verkligen större delen af Carl XII:s betäckning fått tid att komma öfver strömmen, fastän denna var så bred, att en hel timme gick åt för fram- och återfarten, och fastän blott några få båtar funnos tillgängliga. Men man hjelpte sig på det viset, att allenast manskapet och sadlarne lades i båtarne, under det hästarne i stora hopar jagades i floden, hvarest de sedan följde dem, som simmade främst. Kossackerna voro i det hänseendet till stor nytta; de, som simmade bäst, klädde af sig nakna och satte sig på sina små tartariska klippare samt simmade

främst; när de märkte, att hästen tröttnade, gledo de ned i vattnet och simmade bredvid till dess landet uppnåddes. Sålunda öfverfördes morgonen och förmiddagen den 1 Juli omkring 2,000 svenskar och kossacker. Men af tross eller lifsmedel kunde naturligtvis intet medtagas. Blott några få lätta vagnar, nemligen för konungen, den gamle Mazeppa och hans fruntimmer jemte några sårade officerare, kunde öfverföras, sålunda att tvenne båtar sammanbundos till en. Till all lycka erinrade sig Mazeppa, att han under brådskan glömt några kaggar, fyllda med dukater, på andra stranden, och dessa hämtades af herr v. Neugebauer lyckligt öfver samt kommo straxt derefter till stort gagn.

Sedan Carl XII låtit förstöra de vid öfvergången begagnade båtarne, på det de ej af fienden skulle kunna begagnas vid förföljelsen, anträdde han vid middagstiden tåget från Dniepern, i den tanken att Lewenhaupt skulle komma undan till Krim. Folket delades i tvenne hopar, som gingo skiljda vägar, på det fienden skulle vilseledas; med den ena, som utgjordes af svenskar, följde konungen, som bredvid sig i vagnen hade öfverste Hård; med den andra, bestående af kossacker och vallacher, följde Mazeppa och hans fruntimmer. Till en början togs vägen till Pohlen; men snart vek tåget af i sydvestlig rigtning mot turkiska gränsen.

Sålunda fördjupade man sig i den ofantliga gräsöcken, som i en bred båge omgifver Svarta Hafvets nordliga kust. Afståndet mellan Dnieper och Bug, som till en början skulle tillryggaläggas, var närmare 25 svenska mil. Närmast Dniepern var trakten låg och träskig samt allenast bevuxen med vass och rör; men längre in höjde sig landet och erbjöd anblicken af böljande, långsträckta och gräsbevuxna kullar. Vatten saknades helt och hållet, med undantag af några rännilar och stinkande pölar. Ännu mindre fanns lifsmedel; ty växtligheten inskränkte sig till gräset; och några menskliga boningar funnos ej inom flera hundrade

qvadratmils område; blott sällan genomströks trakten af någon nomadiserande tartarstam. Om dagen var hettan outhärdlig, och blott sent på aftonen uppkom någon skugga bakom de högsta kullarne; men knappast hade natten inbrutit, förrän en stark köld lät känna sig, hvilken ökades samt fram emot morgonen verkligen blef plågsam.

Lyckligtvis hade man goda vägvisare i kossackerna, som med solens och stjernornas tillhjelp ledde tåget lika väl, som någonsin den skickligaste sjöman på hafvet, samt kände hvarenda fördjupning och vattpuss. Äfven Mazeppa hade flera gånger under moskowiternas föregående krig med turkarne i slutet af sextonhundratalet genomströfvat dessa öde stepper. Mot aftonen sammanstötte båda hoparne åter vid ett vassbevuxet träsk, hvars orena jolmiga vatten med vällust slukades af menniskor och hästar. De sednare släpptes derefter på bete; men de förre måste fortfarande hungra.

Under dagens lopp hade man ej sett något spår af fienden. Visserligen lät Mentschikoff, straxt efter vapenhvilan, 6,000 ryttare och kossacker under general Wolkonsky simma öfver Dniepern; men dessa kommo genast i början på oriktig väg genom att följa spåren af en sårad svensk officers vagn, som förvillat sig; den olycklige upphanns och massakrerades af ryssarne, till hämd för det han vilseledt dem. Emellertid vann konungen härigenom betydligt försprång.

Sedan hästarne betat några timmar, satt man åter upp, hvarefter marschen fortsattes till midnatt, då halt gjordes, för att åter låta de utmattade hästarne rasta. De flesta blefvo qvarsittande i sadeln, emedan de i mörkret ej vågade släppa hästarne på bete, då de sedermera kanhända ej kunnat tillrättafinnas. Några få, som afstego och lade sig med tyglarne i hand, insomnade genast starkt och förlorade sina hästar samt måste sedan fortsätta vägen till fots.

Klockan 2 på morgonen den 2 Juli anträddes tåget åter samt fortgick utan rast till middagen samma dag, då man ändtligen påträffade ett litet vattendrag med temligt godt vatten. Hästarne släpptes på bete. Men för de uthungrade menniskorna fanns intet att äta. Allenast tartarerna visste hjelpa sig. De krossade hufvudet på de mest utmattade hästarne, styckade dem och torkade de bästa delarne i solen, hvarefter de, liksom deras förfäder Hunnerna, lade köttet under sadeln och redo på det, till dess det blef mört, då det förtärdes rått. Efter två eller tre timmars rast fortsattes marschen åter ända till midnatt.

På samma sätt fortgick tåget den 3 Juli. Det stackars folkets lidanden började blifva outhärdliga Emellanåt stötte man likväl på buskar med sura körsbär, som begärligt förtärdes. Andra lyckades fånga en sorts vilda får, som rostades vid den svaga elden af soltorkad hästspillning. Somliga gästade slutligen hos tartarerna och åto rått hästkött. Skilnaden mellan grader och stånd försvann. Hvar och en sörjde blott för sig sjelf samt åt och drack afsides, för att ej blifva ombedd om något. Till hungerns qval sällade sig en fullkomlig brist på hvila och sömn. Somliga tröttnade och blefvo efter, samt råkade i fiendens händer; andra dogo och blefvo i största hast begrafne.

Den 4 Juli påträffades en bonde med en kärra, lastad med salt, som han skulle föra till Ukrajne; han betalades hederligt och slapp besväret af en så lång resa. Vid middagstiden samma dag stötte man ändtligen på floden Ingul, vid hvilken halt gjordes, ungefär en mil från dess utlopp i Bug (hvarest nu staden Nikolajew ligger). Flodens vatten var salt och bittert, så att det blott med möda kunde förtäras af menniskor och kreatur. Snart fann man dock en god brunn, så att åtminstone de förra kunde läska sin brännande törst; men af lifsmedel icke ett spår. Lätteligen kan man göra sig en föreställning om det utmattade tillstånd, i hvil-

ket så väl folket som hästarne måste befinna sig, då man betänker, att afståndet mellan Perevoloczna och Ingul — som fogelvägen utgör 24 svenska mil, men med krokarne troligtvis är mycket längre — blifvit tillryggalagdt på trenne dygn, följaktligen 8 mil om dagen med samma hästar blifvit genomlupne. De flesta hade ingen ordentlig hvila fått sedan den nästsista natten före slaget vid Pultawa, d. v. s. på fulla 8 dygn.

Så fort Carl XII stannat vid Ingul, beslöt han sända bud till paschan i Otschakoff för att anhålla om lifsmedel och fartyg till Bugs öfverskridande, äfvensom hos sultanen utverka fritt genomtåg genom hans stater. Till denna beskickning utsågos gen.-majoren Poniatowsky och kongl. sekreteraren Klinkowström, hvilka äfven båda begåfvo sig å väg jemte kunnige vägvisare.

Men när de kommo till Bug (förmodligen vid nuvarande öfvergångsplatsen Maloe Korenicha) sågo de hvarken någon menniska ej heller funno de något medel att komma öfver. Efter långvarigt sökande längs med stranden, varseblefvo de ändtligen fem beväpnade män, hvilka samlade salt; men vid deras åsyn skyndade desse i en båt och rodde ut i floden.

Efter mycket ropande och bedjande, och sedan Poniatowsky visat dem penningar, läto de slutligen förmå sig att vända om och sätta honom öfver; på andra stranden fanns en mängd turkiska slafvar, som bröto sten till Otschakoffs fästningsverk.

Nu var Poniatowsky visserligen öfver, men utan hästar; och till fästningen var ännu 4 svenska mil. Med tillhjelp af en tartar, som talade franska, lyckades han slutligen sent på aftonen få hästar.

Midt i natten till den 5 Juli framkom Poniatowsky till Otschakoff samt begärde att genast bli insläppt; men som

portarne ej öppnades, förrän klockan 9 på morgonen, måste han vänta till dess. Ändtligen lyckades han få tala med paschan, som i början visade sig alldeles omedgörlig. Men då Poniatowsky slutligen bjöd 2,000 dukater, lät han förmå sig att medgifva, det fem småfartyg, lastade med lifsmedel, som mot kontant betalning skulle säljas, ofördröjligen finge afgå till öfvergångsstället vid Bug. Derjemte befordrade paschan genast hans bref till sultanen Achmet III jemte sin egen rapport till Konstantinopel, hvarifrån man under fördelaktiga omständigheter öfver Svarta Hafvet kunde få svar inom fyra eller fem dagar. Slutligen sände han hemligt bud till seraskieren i Bender, under hvars lydnad han stod, med anhållan om förhållningsordres.

Så fort Poniatowsky med egna ögon öfvertygat sig om, att fartygen voro segelfärdiga, skyndade han tillbaka till öfvergångsstället vid Bug, der han lyckligtvis återfann sin båt. Och då han kommit öfver till östra stranden, fann han derstädes till sin stora glädje konungen, som efter tvenne timmars marsch nyss anländt med sitt följe. Lägerplatsen var ganska vacker, fastän intet annat vatten fanns, än det i Bug, som var salt från Svarta Hafvet. Konungen hörde med nöje berättelsen om hans ärendes lyckliga uträttande, hvilket straxt derefter bekräftades genom ankomsten af det första fartyget, som var lastadt med höns, får, fisk, bröd, skorpor, fikon, flera sorters vin, salt och ved m. m. d.

Lätteligen kan man föreställa sig det uthungrade folkets förtjusning vid åsynen af dessa läckerheter. Turkarne visste äfven i rikt mått tillgodogöra sig deras glupska hunger och sålde för oerhörda priser de obetydligaste föremål, samt gåfvo aldrig tillbaka på det mynt, de erhöllo. Samma dag anlände äfven de öfriga fartygen, och konungen lät då ordna förplägningen, så att ingen blef lottlös. Bland varor, som mest föllo på läppen, var det sydländska vinet; men som detsamma var mycket hetsigt, blefvo de stackars ut-

svultna menniskorna snart druckne samt ledo sedan af en outsläcklig törst, som ej kunde stillas med Bugs salta vatten.

Sedan sålunda den första vilda hungern blifvit stillad och en behöflig hvila njuten, började man den 6 Juli tänka på öfvergången af Bug. Och detta var så mycket nödvändigare, som man genom turkarnes utskickade fick underrättelse att ryssarne nalkades. Emellertid stötte öfverskeppningen på lika svåra, som oväntade hinder. De fartyg, som såldt lifsmedel, hade begifvit sig bort. Och straxt derefter utfärdade paschan en befallning, att ingen skeppare eller köpman vid strängt straff finge öfversätta en enda man; allenast för konungens person och nödvändigaste betjening skulle en båt ständigt hållas i ordning. Paschan befarade en oförmodad öfverrumpling af sin fästning samt fruktade isynnerhet kossackerna, hvilkas roflystnad var honom nogsamt bekant. Carl XII sände då genast ett nytt bud till Otschakoff; men detta kunde intet uträtta.

Nu började samma ängsliga äflan att komma öfver Bug, som några dagar förut vid Dniepern. Slutligen lyckades en del af de förnämsta officerarna och embetsmännen att genom stora löften vinna en skeppare, som hade ett fartyg, hvilket rymde 50 personer; han skulle öfverföra dem för 2 dukater personen. Redan på aftonen den 6 satte sig nämnde personer i fartyget för att tidigt följande dag vara i ordning. Men då de förgäfves hela morgonen den 7 Juli väntat på skepparen, som med sina roddare i en båt gått öfver till andra stranden, stötte de sjelfva ut fartyget och rodde öfver; visserligen mötte skepparen dem på halfva vägen i sin båt, hotade dem och lät till och med sitt folk lägga an på passagerarne; men dessa läto häraf icke hindra sig, utan fortsatte vägen, samt låtsades ej förstå de hotelser, med hvilka de bemöttes af de på stranden stående turkarne. Emellertid aflägsnade sig skepparen oförtöfvadt med sitt fartyg, så att den dagen ingen vidare transport kunde ske.

Slutligen lät paschan den 8 genom betydliga summor förmå sig, att se genom fingrarne med dem, som mot oerhörda priser ville öfverföra svenskarne. Härtill lärer äfven bidragit det svar, han i detsamma erhöll från seraskieren i Bender, nemligen att på allt sätt bistå Carl XII och hans folk. Öfverskeppningen började med några mindre fartyg och fortgick under dagens lopp.

Så snart Carl XII sett den i full gång, gick han sjelf på eftermiddagen öfver. Men han hade knappast satt foten i land, förrän ryssarne under Wolkonsky till allmän förskräckelse visade sig på andra stranden. De qvarvarande kossackerna spridde sig åt alla håll samt räddade sig genom flykten på sina snabba hästar; men af svenskarne blefvo 300, som ännu ej kommit öfver, fångne af ryssarne, som till och med sköto efter de sist afreste. Dessa arma fångar omkommo sedermera till större delen under den resa, som de för andra gången måste göra tillbaka genom den öde steppen. Emellertid aflägsnade sig ryssarne snart, ty de befarade att blifva förföljde af turkarne, inom hvilkas gränser de i rak strid med folkrätten utöfvat våldsamheter.

Med djup smärta sågo de öfverkomne sina vapenbröders öde. Men sjelfva voro de äfven alldeles utblottade; ty de flesta hade blott kunnat rädda sina personer; och så väl hästar som vagnar voro qvarlemnade på den fiendtliga stranden. Öfverkomne voro nu, utom konungen, Mazeppa, gen.-majorerne Sparre, Hård, Lagerkrona och Poniatowsky, öfverstarne Hjerta, Dahldorf och Gyllenkrook, öfv.-löjtnanterne Funk, Silfverhjelm, Örnstedt, Grothusen, Ehrensköld och Lejonbrink, gen.-adj. Gyllenklo, jemte en mängd andra officerare, de qvarvarande drabanterna, tillsammans 400 personer, utom några kossackofficerare. Hofstaten utgjordes af hofmarskalken Düben, kammarherrarne Thornsköld och Klingenstjerna, hofjunkarne Klüsendorf och Cronmark, hofpredikanten Malmberg, 2 hofbagare, en källarskrifvare, en notskrifvare, en

kock, några köks- och källardrängar jemte åtskilliga betjenter. Af kanslistaten funnos: kansliLådet v. Müllern, krigsrådet Feiff, kanslisterna Bunge, Hyltén och v. Kock jemte några skrifvare — allt som allt 5 till 600 personer.

Närmaste omsorgen var nu, att skaffa andra fortskaffningsmedel. Större delen fingo köpa nya hästar. De förmögnaste lade sig till små fyrhjuliga tartarvagnar, som voro öfverspända med filt och kunde dragas af en häst; detta var en stor njutning, sedan man så länge fått tillbringa dagen på hästryggen och natten på hårda marken. För öfrigt var trakten mellan Bug och Dniester ännu mera öde och torr, än den förut genomgångna. Men sedan paschan i Otschakoff visat en något mildare sinnesstämning, fick man icke allenast riklig tillförsel af de vinningslystna turkarne, utan små marknader upprättades äfven vid de förut bestämda nattlägren. Allenast bristen på vatten var fortfarande lika stor. Äfven afledo under denna marsch många genom följderna af de föregående dagarnes ansträngningar.

Emellertid behöfde man nu ej längre hvarje ögonblick frukta en förföljande fiendes ankomst. Marschen gick äfven långsammare. Den 9 Juli aflägsnade sig konungen en mil från Bug. Der rastades sedan den 10 och 11. Åtskilliga officerare fingo tillstånd att resa in till Otschakoff, för att skaffa sig några beqvämligheter. Konungen begagnade tiden att uppsätta ett bref till sultanen, deri han tackade för den hittills visade gästfriheten och begärde hans fortfarande skydd; brefvet undertecknades med orden: ”Eder gode vän och broder”, i likhet med hvad som begagnades mot christliga monarker, hvilket särdeles smickrade sultanen samt sedermera mycket gagnade Carl XII. Brefvet anförtroddes åt den ofvannämnde Neugebauer; denne var född i Danzig, hade förut varit informator hos ryske thronföljaren, men blifvit missnöjd med sin ställning och flytt till Carl XII:s läger; han fruktade nu czarens hämnd och önskade lifligt

att komma till Konstantinopel för att sedan med ett europeiskt fartyg kunna fara till Holland; gick sedermera i svensk tjenst och blef slutligen friherre samt kansler i Stralsund.

Den 12 anlände ett sändebud från seraskieren i Bender, hvilken beklagade konungens motgång, men ingaf hopp om möjligheten af en ny armés uppbringande samt lofvade att på allt sätt vara till tjenst; derjemte medsändes åtskilliga skänker, hvaribland isynnerhet ett vackert tält kom den alldeles utblottade konungen väl till pass. Sändebudet affärdades med många tacksägelser och en skänk af 1,000 dukater. Samma dag fortsattes marschen 2 mil, hvarefter man den 13 åter rastade, ungefär en mil från Otschakoff.

Sedan nu all fara var öfver, begagnades detta uppehåll af konungens omgifning att meddela honom en sorglig nyhet, nemligen den om hans ömt älskade systers, enkehertiginnan Hedvigs af Holstein, dödliga frånfälle. Nyheten härom hade kammarjunkar Klinkowström medfört i ett bref från gamla enkedrottningen Hedvig Eleonora, redan några dagar före slaget vid Pultawa; men som konungen då just blifvit svårt sårad, hade man velat något uppskjuta meddelandet af den sorgliga nyheten; sedan kom nederlaget och flykten, som icke medgaf något passande tillfälle. Nu åtog sig kanslirådet v. Müllern det kinkiga uppdraget. Men huru försigtigt denne än gick tillväga, förstod Carl XII genast hvad som händt. Och hvad icke sårets smärta, bedröfvelsen öfver alla hans planers tillintetgörande eller flyktens faror kunnat uträtta, det gjorde den första häftiga sorgen öfver den älskade systerns död. Den eljest vid stel sjelfbeherrskning vande monarken började darra i hela kroppen, ögat tårades och rösten svek, hvarefter han stapplade in i sitt tält, utan att kunna förmås emottaga någon tröst.

Följande dag hade han dock återtagit väldet öfver sig sjelf. Helst skulle han nu velat stanna vid Otschakoff, i följd af lättheten att öfver Svarta Hafvet få bud till och

från Konstantinopel. Men i följd af den misstrogne paschans alltigenom visade fiendtlighet, beslöt han dock begifva sig till den vänligare stämde seraskieren i Bender, fastän den långa landvägen till Konstantinopel blefve särdeles hinderlig för underhandlingarne med sultanen.

Den 14 uppbröt han således från grannskapet af det ogästvänliga Otschakoff cch fördjupade sig åter i öcknen samt tillryggalade denna dag halfannan mil kring hafsviken vester om fästningen. En ny plåga gjorde sig denna dag gällande genom de oerhörda moln af gräshoppor, som förmörkade luften och flögo menniskor och hästar i ögonen samt i tjocka lager krälade under deras fötter.

Den 15 tillryggalades 3 mil samt den 16 äfven 3 mil mellan den stora saltsjön Tiligul och Svarta Hafvet. Sistnämnde dag på aftonen anlände ett tartariskt sändebud från Krim, som medförde ett vänligt bref från khanen, jemte en skänk af en tartarisk vagn med fyra hästar samt ett turkiskt tält med tillbehör. Sändebudet affärdades ofördröjligen med ett bref till khanen jemte 1,000 dukater för egen räkning.

Den 17 gick tåget tre mil längs Svarta Hafvet, förbi saltsjöarne Kujalnik, till grannskapet af det nuvarande Odessa, hvarest då likvisst blott fanns en liten tartarisk by.

Den 18 afvek man från Svarta Hafvet inåt landet samt marscherade denna och följande dag 5 mil till stranden af Dniester, der de första tartariska byar påträffades. Sedan gick tåget den 20 och den 21 uppför Dniesterträsken till omkring en mil från Bender, der Carl XII rastade den 22. Der tillstötte till allmän glädje åtskilliga svenskar, som räddat sig vid öfvergången af Bug på så sätt, att de gömt sig i vassen, till dess ryssarne aflägsnat sig.

Emellertid hade seraskieren gjort allt i ordning till konungens emottagande. Och den 23 Juli försiggick Carl

XII:s högtidliga intåg i det för honom tillredda lägret. Med en skara rikt beklädda ryttare kom seraskieren honom halfva vägen till mötes och beledsagade konungen sedermera, ridande bredvid vagnen. Han omnämnde de anordningar, han på sultanens befallning för konungen och hans folk vidtagit, samt anhöll, det Carl XII ville gunstigt upptaga hans visade omsorger, hvarpå konungen svarade mycket vänligt. När man passerade staden Bender, som låg på andra sidan Dniester, saluterades konungen i flera omgånger från alla kanoner på fästningens vallar. Och när han slutligen stannade midt för sitt praktfulla och verkligen kungliga tält, mottogs han af den bullrande musiken från tvenne kompanier janitscharer, hvilka såsom hedersvakt stodo uppställda å ömse sidor af tältet.

Sålunda slutade efter öfvermenskliga ansträngningar denna äfventyrliga flykt, och Carl XII fann hos den gästfrie sultanen en fristad, som han under förhanden varande förhållanden kanhända förgäfves sökt hos mången kristen monark. Men icke nog härmed. Genom långvariga och ihärdiga bemödanden lyckades han efter halftannat år förmå sultanen till ett krig mot Ryssland, som otvifvelaktigt återgifvit honom alla hans förlorade besittningar, om ej storvezirens oförmodade förräderi mellankommit.

Öre-Skrifter för Folkläsning.

N:o 1. Kung Oscar och Skogvaktaren. Pennritning af *Pehr Thomasson.* 6:te uppl. 25 öre.
„ 2. Svenska Kröningar. 25 öre.
„ 3. Blommor vid Kung Oscars graf. 25 öre.
„ 4. Starke Per. Bysägen från Uppland af *Nepomuk.* 20 öre.
„ 5. En Bonde och en Soldat. Tafla ur folklifvet af *Nepomuk.* 20 öre.
„ 6. De begge Limporna. Skizz af *Nepomuk.* 10 öre.
„ 7. Christoffer Polhem och hans verk. En teckning för folket. 20 öre.
„ 8. Gamla historier för folket. Ånyo berättade af förf. till Sjöjungfruns sagor. 20 öre.
„ 9. Räddande Engel och Drottning. En Episod ur Drottning Desiderias lefnad af *Marie Sophie Schwartz.* 20 öre.
„ 10. Gamla historier för folket. 2:dra samlingen. 20 öre.
„ 11. Carl XII vid Pultava. Historisk teckning af *Jul. Mankell.* 25 öre.
„ 12. Den blifvande Bispen. En tidsbild af *Pehr Thomasson.* 25 öre.
„ 13. En fyndig Bonde. Tafla ur folklifvet af *Pehr Thomasson.* Med 4 teckningar. 25 öre.
„ 14. Vara och synas. Berättelse af *Onkel Adam.* 25 öre.
„ 15. Stora Svenska Män. 1. Carl v. Linné. 25 öre.
„ 16. — — — 2. Birger Jarl. 25 öre.
„ 17. — — — 3. Axel Oxenstjerna. 25 öre.
„ 18. Laga Skifte. Bysägen från Uppland af *Nepomuk.* 25 öre.
„ 19. Sveriges och Norges förening år 1814. Historisk teckning af *S. A. Hedin.* Med 4 porträtter. 25 öre.
„ 20. Öfvergången af Stora Bält, af *Jul. Mankell.* Med illustr. 25 öre.
„ 21. Stora Svenska Män. 4. Esaias Tegnér. 25 öre.
„ 22. — — — 5. Magnus Stenbock. 25 öre.
„ 23. — — — 6. Jakob Berzelius. 25 öre.
„ 24. Nya Riksdags-ordningen. 25 öre.
„ 25. En gäfva af Kung Carl. Pennteckning af *Pehr Thomasson.* 25 öre.
„ 26. Mäster Blomma, af *Pehr Thomasson.* 25 öre.
„ 27. Braskans Marknadsresa af *Pehr Thomasson.* 25 öre.
„ 28. Smärre berättelser af *Onkel Adam.* 25 öre.
„ 29. Gamla Historier för folket. 3:dje samlingen. 20 öre.
„ 30. — — — 4:de samlingen. 20 öre.
„ 31. — — — 5:te samlingen. 20 öre.
„ 32. Fosterländska Sånger, af *Pehr Thomasson.* 20 öre.
„ 33. Från Pultava till Bender. Hist. teckning af *Jul. Mankell.* 25 öre.

(Denna samling kommer att fortsättas.)